

SOCIALNA POSTMODERNIZACIJA: POGOJI
OBLIKOVANJA NOVIH DRUŽBENIH IDENTITET

Povzetek. *Tekst se ukvarja z nekaterimi vidiki problematike stratifikacije in družbene identitete v pogojih razvite moderne (postmoderne) z ozirom na njeno 'kulturno transformacijo'. Družbene spremembe narekujejo potrebo po rekonceptualizaciji nekaterih temeljnih pojmov, ki so vezani na teorije družbene identitete in družbenega razlikovanja. Zastavlja se vprašanje o primernosti klasične rabe koncepta razreda, sloja, statusa, predvsem pa razumevanja kriterijev, ki definirajo določeno družbeno skupino in njeno distinktivnost. V primerjavi s klasičnimi teorijami razrednosti je temeljna sprememba, ki zaznamuje razvito moderno družbo, premik od materialne k nematerialni oziroma od nivoja produkcije k široki sferi potrošnje. Osnovna hipoteza pravi, da je sodobna družbena stratifikacija v prvi vrsti kulturne narave. V okviru novih kriterijev distinkcije pa nekoliko večjo veljavo pridobijo pojmi, kot so: potrošnja, okus, vrednote, življenjski stil. Skupaj bi jih lahko imenovali socialni stil.*

Ključni pojmi: *družbeni razred, sloji, status, diferenciacija, potrošnja, socialni stil, družbena identiteta, postmoderna*

Uvod

Namen teksta je prikazati spremembe, ki izhajajo iz kulturnih sprememb v sodobnih družbah in jih nekateri avtorji (npr. Baudrillard, Jameson, Crook) v splošnem razumejo kot spremembe, ki določajo postmoderno družbo. Ključna teoretska premisa diskurza postmoderne, ki zadeva problem prepoznavanja novih družbenih identitet, je v tem, da se novonastali družbeni segmenti oblikujejo in reproducirajo skozi polje kulture. Sodobno razumevanje diferenciacije in segmentacije družbenih skupin predpostavlja vse večjo vlogo kulturno-simbolne komponente, ki se uveljavlja kot nov kriterij distinkcije. Čeprav večji spekter kulturnih možnosti ne pomeni neposredno tudi več kulture nasploh, se skupaj z ekspanzijo t.i. *novega srednjega razreda* povečuje tudi njegova *kulturna kompetenca*. V tem smislu nekateri avtorji govorijo o novih *kulturnih pridobitvah* oziroma

* Slavko Kurdija, strokovni sodelavec na Fakulteti za družbene vede.

ma učinka kulturne distinkcije na oblikovanje družbenih identitet, pa naj gre za sloje, življenjske stile ali razrede.

Vprašanja o konstituiranju novih oblik družbene identitete se bomo lotili skozi optiko tradicionalne sociološke tematizacije družbenega razlikovanja - družbenih stratumov, življenjskih stilov, slojev in še posebej *razredov*. Pojem razreda - ki znotraj stratifikacijske tematike nedvomno predstavlja torišče problema družbenega razlikovanja - se v razmerah razvite moderne, njenih spremembah in njihovi naravi ter položaju posameznika v teh družbah dodobra spreminja. Narava sprememb, o katerih bomo govorili, zahteva bistveno spremembo njegove pomenske konotacije. Redefiniranje razrednosti pomeni predvsem premik od hierarhičnosti, vertikalnega razumevanja razrednega pozicioniranja posameznika ali družbe, k horizontalnemu, diferencialnemu razumevanju. Diferenciacija v tem okviru zadeva vsebinsko in ne strukturno razliko med družbenimi skupinami. V ospredje stopijo predvsem tisti elementi delitve (razločevanja), ki so kulturne narave - kot možnosti, oblike percepcije in selekcije znotraj nematerialnega oziroma onstran materialnega, ki zadeva zadovoljevanje osnovnih življenjskih potreb. Z vertikalnim konceptom razrednosti - ko se družbo v splošnem razdeli s pomočjo hierarhične lestvice, ki strukturno naddoloča smer, vsebino in mejnike družbene dinamike - se obenem otežuje zaznavo ali nemara celo onemogoča podrobnejšo analizo nekaterih temeljnih vsebin sodobne družbe. Pogosto se govori o t.i. 'novih temah' razlikovanja: spolni dihotomiji, potrošništvu, množični kulturi, subkulturi, etničnosti ipd.

V sociološki literaturi zadnjih desetih let, je tako opazna množica poskusov, ki so vsebinsko različni, pa vendar vsak od njih kaže splošno imanentno logiko sodobnih družb: gre za slojevsko *fragmentacijo* in zamegljevanje ostrih (pogojno rečeno) razrednih meja. Gre za očiten premik od "tradicionalne, polarizirane dihotomije k elaboriranemu mozaiku razrednih segmentov" (Crook, Pakulski, Waters 1992, 21). Že Webrovo večdimezionalno izhodišče pri pojmovanju razredov: delovanje trga, ekonomski interes kot posledica širših vrednotih preferenc, etika dela in znanje (vednost), je 'predhodnica' novejših teoretičnih dosežkov stratifikacijske tematizacije. Tako npr. Giddens (Clark, Lipset, 1991) govori o avtonomnem srednjem razredu, Bourdieu (1986) o novi mali buržoaziji (New Petit Bourgeoisie), Inglehart (1990) o postmaterializmu, Beck (1992) o individualizaciji, Lipset (1991) o zatonu razredov ipd. Osnovne elemente dinamike sodobnih družb, ki so obenem razlog novih pojmovanj, bi lahko zvedli na nekaj skupnih imenovalcev: 1. stratifikacijska morfologija korenini v vse večji diferenciaciji življenjskih stilov; 2. zaton ekonomskega determinizma in močno uveljavljanje komponente kulture; 3. spremembe v odnosih znotraj družine - mobilnost je vse manj determinirana z družino in vse bolj s sposobnostjo prilagajanja socialnim razmeram, kreativnostjo, izobrazbo; 4. organizacija političnih strategij ne temelji več na razredni, marveč na drugih vrstah lojalnosti.

Potrošnja vseh vrst postane element diferenciacije: predmetna, simbolna, kulturna, medijska potrošnja ipd. - vse, kar je moč 'trošiti', okusiti, izbrati in uporabiti razlikuje. Lahko bi rekli, da je izvor stratifikacije stratifikacije v prvi vrsti *kulturne narave*.

Diferenciacija

Diferenciacija je klasični sociološki literarni osrednji pojem, ki označuje omejeno vrsto sprememb. Herbert Spencer je prvi, ki je pojem diferenciacije porabil za opis višje stopnje razvitosti angleške družbe v primerjavi z ostalim svetom. Višjo stopnjo diferenciacije je primerjal z notranjo naravno harmonijo manjših, specializiranih enot, ki so urejeno povezane med seboj. Svoje razumevanje diferenciacije je pravzaprav naslonil na temelje darvinističnega nauka – bolj diferencirane družbe so bolj napredne družbe, ker so bolj prilagojene svojemu okolju. Spencer predpostavlja, da so moderne družbe bolj diferencirane kot pretekle.

Proces diferenciacije, ki je obenem tudi proces modernizacije družbe, za Webra predstavlja tudi temelj za dinamiziranje in spreminjanje stratifikacijske strukture družbe. Njegova opredelitev presega Marxovo opredelitev razredne strukture, saj vsebuje implicitno relativizacijo (tudi svoje) razredne strukture. Weber se je zavedal vprašljivosti rigidne razredne dihotomije. Marxovo izhodišče o razredni bipolarnosti lastnikov kapitala in razlaščene delovne sile predpostavlja konflikt med razredoma in imanentno težnjo po razrešitvi konflikta, ki da jo prinaša revolucionarnost razrednega boja. Weber ni verjel v konfliktnost med razredi tako kot Marx, saj je v osnovo razrednega odnosa postavil logiko ekonomije in trga, kjer je odnos med razredi odnos med "kupci in prodajalci" (Clark, Lipset 1991). Tudi vprašanje razredne zavesti – ki se pri Marxu konstituira kot idejno (ideološko) vezivo enega razreda nasproti drugemu – Weber pojasni s tem, da ni ene (monolitne) oblike razredne zavesti, marveč gre za empirično različne družbene kontekste, kjer se na podlagi interesa družbene skupine lahko združujejo ali pa si nasprotujejo v različnem času in prostoru. Skratka, tudi v družbi klasičnega kapitalizma ne more razredna zavest predstavljati kolektivnega idejnega elementa, ki deluje kohezivno ne glede na čas in prostor. Lahko obstaja zavest kot zavesten interes glede na konkretno družbeno situacijo, predvsem glede na konkretno subjektivno situacijo, ne pa v smislu zavesti vseh posameznikov, ki delijo skupno usodo kot skupek objektivnih materialnih karakteristik. V tem smislu je Webrovo izhodišče individualna situacija v primerjavi z Marxovo razredno. Vprašanje nasprotujočih si razrednih interesov, ki jih Marx projicira v konflikt, Weber ne razume nujno kot konflikt, ki bi destabiliziral družbo, ampak kot notranjo logiko trga, ki daje in odvzema možnosti. *Življenjske možnosti* (Life chances) dobijo pri Webru središčni pomen za definiranje družbene razrednosti. *Razredi so skupina ljudi s podobnimi življenjskimi možnostmi – ki pomenijo moč za uveljavitev svojih sposobnosti na trgu, s ciljem pridobiti dobrine oziroma kapital.*

Vse to kaže na specifično Webrovega razumevanja razredov, ki jo zaznamuje empatičnost v odnosu do posameznika, saj izhaja iz velikega razpona možnosti posameznikovega načina življenja. Lahko bi dejali, da je njegova konceptualizacija razrednosti *individualistične* narave.

Ravno obstoj večjega razpona možnosti, večje heterogenosti – ki obenem pomeni manjše možnosti za oblikovanje monolitnih družbenih formacij (razredov) in Webrova navezava na 'individualne zgodbe', v logiko njegove teorije nujno vsadi potrebo po nekem dodatnem konceptu. Pojem *statusa*, ki ga vpelje, naj bi

zajel ravno tisto razliko (ostanek), ki se pojmu razreda izmuzne. S konceptom statusa je močno relativiziran pojem razreda kot homogene družbene formacije. Njegova vpeljava predstavlja vključitev določene *kulturno simbolne* komponente kot kriterija distinkcije med družbenimi skupinami. Predstavljala naj bi prestiž, čast, ugled ipd., predvsem njihovo percepcijo oziroma količino 'sprejete' časti, ki jo posamezniku dodelijo drugi. Pojem statusa je tako izrazito subjektivna komponenta, ki odraža posameznikov odnos do sebe in percepcijo odnosa drugih do njega samega. Vrednotenje posameznikovega statusa tako seže izven ekonomske sfere in predstavlja nekaj podobnega, kar bomo kasneje opredelili kot *kulturni kapital* (Bourdieu). Praktično status lahko obsega tako družbene (zunanje) sestavine posameznikovega življenja: bogastvo, ugled, religijo, kot tudi njegove individualne (notranje): fizično privlačnost in socialne spretnosti vseh vrst¹.

Razredna polarizacija, ki je značilna za zgodnje obdobje industrijskih družb, je s procesom vse večje diferenciacije tudi vse bolj izgubljala na pomenu. Razredne teorije so tako ostale pred dilemo: ali korenite spremembe znotraj obravnave kategorije razrednosti ali ponovna reafirmacija ortodoksnih razredno teoretskih izhodišč, za kar družbenost sama ne daje preveč ugodne zaslombe. Če že govorimo o razredih, je na vsak način ustrežnejša prva inačica teorije, ki govori o *notranje dvojni naravi* (intrinsically double nature) družbenih razredov. Izkaže se namreč, da neka navidez homogena družbena skupina (npr. razred) ne usmerja družbenega delovanja zgolj tako, da bi to delovanje predstavljalo 'konsistentno razredno delovanje', marveč delovanje posameznikov navdihujejo interesi, ki močno presegajo (predpostavljene) razredne interese, potrebe ali želje. Posameznik se za svoj družbeni položaj bori tako v ekonomski sferi kot v sferi kulture².

Kriteriji delitve

Za razvoj modernih družb je še posebej značilna diferenciacija na polju dela. Njeno logiko vse bolj določa vse večja specializacija in delitev delovnih opravil v procesu produkcije, ki jo splošno imenujemo delitev dela. Tako je *poklicna struktura* postala ključni indikator za določanje posameznikovega družbenega položaja, nivoja njegove osebne blaginje, njegovih življenjskih navad in možnosti. Predstava o poklicu oziroma položaju na delovnem mestu kot osnovi posameznikove socialne umeščenosti ne velja zgolj za občo, neznanstveno javnost. Postala je temelj sociološkega diskurza o neenakosti, ki je tako znotraj teorij

¹ Sem lahko štejemo spretnosti v komuniciranju, nastopanju, obnašanju, ugajanju, ustvarjanju določenega vtisa ipd.. Nekateri avtorji pojasnjujejo socialne spretnosti (social skills) kot nov kriterij zaposlovalne politike, ko gre za uslužnostne dejavnosti. Managerji pri tem dajejo vse manj poudarka samemu delu oziroma delavčevim tehničnim spretnostim in vse več t.i. socialnim spretnostim. To so sposobnosti izrekanja dobrodošlic, ponujanja in prodajanja blaga, umirjanja neugodnih situacij ipd. (Krompton 1993).

² Boj za kulturni kapital, ki dolgoročno povratno vpliva na vrednost ekonomskega kapitala, je natančno in obširno začrtal Pierre Bourdieu v delu: *Distinktion* (1986) in danes predstavlja referenčno delo za vse, ki se lotevajo kulturne stratifikacije.

neenakosti (ali npr. v okviru teorij mobilnosti) na podlagi teh razlik, družbene agregate poimenoval razredi. Osnovni namen definiranja razrednosti je bil zajeti družbenost in njeno raznolikost z univerzalnimi, shematičnimi koncepti. Shematizacija naj bi po eni strani predstavljala opis družbe same, po drugi pa služila kot pripomoček za redukcije družbenosti (teorije) na tako raven, ki omogoča obravnavo nečesa tako kompleksnega, kot je družba. Kljub težavnosti pri identifikaciji in definiranju razredov zaradi domala neskončnega števila možnosti na trgu (delovne sile) je Weber vendarle za razrede označil naslednje družbene skupine:

- delavski razred na splošno
- drobna buržoazija
- tehniki, specialisti, upravljalci nižjega ranga
- razredi privilegirani z lastnino in izobrazbo (poklici z vrha hierarhične lestvice).

Ena najbolj splošnih in uveljavljenih oblik definiranja razrednosti je delitev, ki temelji na *razlikah v poklicu*. Tudi že Marxov kriterij razredne delitve neposredno kaže na distinkcijo v poklicni dejavnosti, le-ta je namreč v močni korelaciji z vrsto in količino kapitala. Nekje z Webrom pa vse do danes so se kot kriterij distinkcije uveljavile poklicne kategorije. Francis Galton je menil, da poklicna struktura ni le instrument opisa družbe, marveč lahko predstavlja naravno hierarhijo sposobnosti in celo morale. Razvrstitev in izbor poklicnih kategorij sta se s časom spreminjala, vendar sta v osnovi ostala enaka. Njuna hierarhična razvrstitev poteka od lastnikov in upravljalcev produkcijskih enot do delavcev brez izobrazbe in kvalifikacij. Eden zgodnejših in bolj znanih poskusov te vrste je tudi lestvica National Opinion Research Centra (NORC, Chicago, 1947), ki se je uveljavila predvsem v okviru raziskovanja javnega mnenja in je predstavljala statusno poklicni razpon od izrednega, odličnega (excellent) do revnega (poor) v devetdesetih kategorijah.

Pomembno se je zdelo, še posebej mnogim sociologom, postaviti takšno poklicno lestvico, ki ne bi služila zgolj popisu in državni statistiki, ampak bi ustrezala sociološki obravnavi problema razrednosti. Takšen poskus neoweberjanske tradicije predstavlja delo J.H. Goldthorpea. Hope-Goldthorpeova lestvica iz sredine sedemdesetih je specifičen rezultat te vrste:

Uslužbenci (Service)	I	profesionalci višje stopnje, administratorji in managerji v večjih industrijskih postrojenjih;
	II	profesionalci nižje stopnje, administratorji, tehniki višje stopnje, managerji v manjših podjetjih, nadzorniki uslužbencev;
Posredniki (Intermediate)	III	Rutinski uslužbenci, duhovščina, trgovski administratorji, uslužbenci za okenci, pisarniški uslužbenci;
	IV	Svobodniki umetniki, drobni podjetniki;
	V	Tehniki nižje stopnje, nadzorniki delavcev;

Delavci (Working)	VI	Kvalificirani (izurjeni) delavci;
	VII	Polkvalificirani in nekvalificirani delavci. (Crompton 1993, 58-59)

Prednost takšne sedemstopenjske razvrstitve naj bi bila v tem, da ni hierarhična, marveč odraža tudi strukturo razrednih odnosov.

Kriterij poklicne stratifikacije je postal ključ za razvrščanje ljudi v družbene razrede. Kritike take poklicne stratifikacije govorijo v prid tezi, da v modernih družbah ostaja nek nepojasnen segment, katerega vzroke ustrezno pokaže šele *sociologija kulture slojev*³. Konkretno bi to pomenilo, da je narava odnosov, ki jo definira posameznikova zaposlitev, prav tako ali pa v veliki meri odvisna od *družbenega konteksta, ki je del neke zaposlitve, komunikacijske mreže delovnega procesa, kulturne predstave in stereotipov o poklicu, spolne, starostne in etnične zastopanosti znotraj poklica in s tem povezanih družbenih predstav o poklicu ipd.* Statusno poklicni redukcijonizem, ki ne upošteva komponent kulturno simbolnega konteksta poklicnih delitev, izgubi velik del tipično sociološke vsebine pri obravnavi družbenih razredov.

Premik od razreda k statusu nakazuje ravno željo po preseganju ekonomskega, poklicnega ali kakršnega koli drugega determinizma in kaže na nujno upoštevanje *kontekstualne, socio-kulturne komponente*. Vpeljava pojma status je imela za cilj ravno onemogočanje kategorialnega ekskluzivizma znotraj stratifikacijskih teorij. Tako danes⁴ status opredeljujejo kot: - stanje stvari neke posameznikove objektivnosti, to je zamejenosti njegovih življenjskih možnosti, torej kot neke vrste *usodo*; - kot skupnost enake 'zavesti' ali skupne kulture, kjer kultura za 'člana' skupnosti pomeni smiselni temelj njegove *identitete*; - kot določeno *potrošniško kategorijo* oziroma kategorijo *življenjskega stila* kot skupka kulturnih praks⁵.

Kakorkoli že, očitno je, da ni teoretske paradigme razrednosti ali stratificiranosti, ki bi imela jasen primat oziroma ki bi postavila ekskluzivne kategorije, ki bi pojasnjevale razlike v družbi. Ne gre zgolj za razlike v tem, katera od 'razrednih lestvic' je objektivnejša, očitno so razlike že v osnovnem konceptu diferenciacije: Ali je sodobna družba družba statusov ali družba razredov? Ali je jasna definicija "razreda"? Ali je koncept razreda v sodobnih pogojih sploh še smiselno uporabljati? Ali bi bilo nemara bolje ponovno osmisliti, rekonceptualizirati in reafirmirati kategorijo družbenega razreda? Ali je potrebno ločeno obravnavati družbeno strukturo in družbeno delovanje? ipd. Odsotnost konsenza med različnimi teorijami diferenciacije, je neposredno pogojena z odsotnostjo konsenza v sociologiji (kot teorije o družbi) nasploh. Ob tem seveda mislimo, da gre v prid sociologiji, da ji na tej točki 'spodleti'. Končna objektivizacija družbene realnosti bi pomenila bodisi zaton sociologije ali pa bi dokazovala, da je s samo družbo nekaj narobe.

³ *Empirična interpretacija in pojasnitev statistično signifikantnega razlikovanja med poklicnimi kategorijami sami po sebi ne zadostujeta.*

⁴ *Lahko bi dejali, da se opis pojma status od same vpeljeve pri Webru do danes ni kaj dosti (ali v osnovi) spreminjal. Razlage novejših autorjev so velikokrat samo parafraze samega Webra.*

⁵ *Tudi praks v načinu govorjenja, oblačenju, nastopanju, drži telesa ipd.*

Kulturna transformacija ali socialna postmodernizacija

Omenili smo že, da je z nastopom 'družbe statusov' in s procesom njegove nadaljnje segmentacije prišlo pri kriteriju distinkcije do splošnega premika, ki vodi od sfere produkcije do sfere potrošnje. Potrošnja, ki nujno vključuje akt *izbire*⁶ in *okus*, ki izbiro določa. Okus je kot opredmetena kultura postal eden od ključnih meril nove distinkcije.

Spremembe, ki se dogajajo vzporedno s spremembami v procesih diferenciacije na vseh družbenih področjih so osrednjega pomena za postmoderno in to dobo pravzaprav določajo. Neskončnost vprašanj, ki jih poraja vpeljava pojma postmoderna družba od samega tolmačenja pojma do poskusa opredelitve (zgodovinskega) časa njegove vzpostavitve in konsenza o njegovi konsistentni uporabi, tudi ni predmet razprave na tem mestu. Opredelitev je v tem kontekstu splošna in opredeljuje nedokončan proces moderne, ki je deležen temeljitih sprememb kulturnih, nazorskih in življenjskih vzorcev, ki določajo sodobno družbo. Velikokrat so nejasne tudi razlike med pojmi postmoderna in *postindustrijska* družba. Njunjo razliko bi v tem kontekstu lahko zaznamoval ravno analitski fokus bodisi na produkcijo (postindustrijska družba) oziroma na porabo (postmoderna). Če za postindustrijsko družbo velja, da še vedno veljajo materialno-ekonomski kriteriji diferenciacije, za postmoderno veljajo druga, kulturno-simbolno merila.

Pogoje za vstop v postmoderno zaznamujeta dva temeljna procesa (Crook, Pakulski, Waters, 1992): proces *diferenciacije* - visok nivo kompleksnosti delovnih opravil (funkcij), njihova ozkost in visoka specializiranost; in proces *racionalizacije* - visoko pragmatična organizacija, ki stopnjo diferenciranosti integrira z upravno birokratskimi strukturami, ki delujejo v skladu z etiko trga - t.j. principom ekonomske moči - in etiko *komoditete* (načelom ugodja). Torej je postmoderna pravzaprav rezultat dveh procesov modernizacije, ki sta se razmahnila do ekstremnih meja. Vendar pa postmoderne ne moremo razumeti zgolj in samo kot nadaljevanje moderne, razlike med njima je pravzaprav razlika med dvema diskurzoma. Torišče dinamiziranja modernosti je v delitvi družbenih podsistemov na podsystem politike, ekonomije, znanosti ipd., ki pa med seboj še ohranjajo neko stopnjo funkcionalne soodvisnosti. Medtem ko je izhodišče postmoderne predvsem diferenciacija na polju kulture ali percepcije kulture, njena hiperdiferenciacija (Crook, Pakulski, Waters 1992) vodi v stanje, ko so družbeni podsistemi ali deli podsistema med seboj neodvisni⁷. Do teh procesov ne pride samo na ravni podsistemov, drobitev se izvede tudi na ravni sistema posameznikovih vrednot, za katere so prej veljala nekakšna univerzalna izhodišča. Hiperdiferenciacija v sferi individualnih življenjskih zgodb (Beck 1992), usodno zaznamuje pomebnost posameznikovih *odločitev*, ki določajo posameznikovo 'biografijo'. Postmoderno zaznamuje ravno dejstvo, da posameznik v večji in odgovornejši meri vpliva na svoje življenje. "Življenje kot celota - če le ni prepuščeno naravnemu toku, ampak je vodeno za-

⁶ Izbira je selekcija znotraj omejenih družbenih možnosti.

⁷ V tem smislu imamo lahko že Webra za glasnika postmoderne, ko govori o neodvisnosti birokracije od drugih družbenih podsistemov, vojske, politike itd.

vestno – je serija dokončnih odločitev, skozi katera duša ... izbira svojo lastno uso-do". (Weber, v Crook ... 1992, 48) Psevdo romantična slika posameznikove afirmacije je zgolj ena plat časa postmoderne. Njene razsežnosti, ki jih prinaša: odgovornost odločitve, tveganje (glej, npr. Beck 1992; Wilke 1993), neizprosnost delovanja podsistemov (zaton 'države blaginje'), izguba konstituirajoče kohezivnosti tradicionalnih vezi in vrednot, ki so *jazu* služile v oporo in zaščito, pa so elementi, ki drugače zarisujejo perspektivistične vizije postmoderne. Njena dvojna narava je razlog, da se jo, ali glorificira ali pa opisuje njene apokaliptične razsežnosti. Nezvedljivost obeh tokov na objektivno interpretacijo potemtakem onemogoča tudi konsezualno oceno razvoja postmoderne njene vrednosti ali celo njenih 'kulturnih pridobitev'.

Ena od takšnih 'pridobitev' je *komoditeta*⁸. Proces komodifikacije kot eden ključnih procesov, ki povzročijo vstop v postmoderno, obenem tudi eden njenih ključnih notranjih diskurzov. Teoretska tradicija kritične teorije družbe opredeljuje pozni kapitalizem kot sistem, v katerega reprodukcijo določa ne le kulturna produkcija, marveč ravno tako tudi kulturna potrošnja. Oboje postane enakovreden del telesa kapitala. Lahko bi dejali, da to ne velja zgolj za kulturno produkcijo. Za postmoderno je potrošnja elementarna nujnost za uspešno delovanje. Potrošnja celo prej kot produkcija sama ustvarja potrebo za uspešno reprodukcijo sistema, saj je v njem zapisana želja po ugodju. Potrošniška kultura je ključni element generiranja kapitalizma postmoderne.

Ker je kulturna produkcija⁹ tako kot materialna podvržena imperativu potrošnje, se pravi, da teži k temu, da bi zadostila vsem vrstam in količini tržnih potreb, je postala industrializirana. Učinek tovrstne produkcije običajno imenujemo množična kultura. Tisto, kar zaznamuje postmoderno, je ravno triumf množične kulture. Razprava o množični kulturi se nemara zdi relevantnejša, kot je videti na prvi pogled. Razlike v kulturnih kompetencah, okusih in stilih namreč določajo splošno družbeno strukturo. Afirmacija *kulturne aristokracije*, npr., ki je slonela na razlikah med kulturno posvečeno elito in ne-kulturo množice, se je v zgodnji moderni še vedno kazala kot razlika med meščansko nobleso – poznavalko dobrega okusa in stila in 'izvenstilskim' in 'neokusnim' plebsom. Ta razlika se je v vrhuncu moderne izražala kot kritika 'kulturnih' – kulturne elite na ogrožanje kulture kot take s strani 'nekulturnih' – kulturno neizobražene mase, ki svoje kvazi-kulturne potrebe in želje zadovoljuje na nizki oziroma prenizki kulturni ravni.¹⁰

Proces *komodifikacije* kot tretji ključni proces postmodernizacije v osnovi je v soodnosu s tistim, kar Benjamin v svojem referenčnem tekstu *Umetniško delo v času tehnološke reprodukcije* imenuje tehnična reproduktivnost umetnosti. Anti-auratičnost, ki jo prinaša razvoj novih tehnologij reprodukcije in komunikacij, ima

⁸ *Komoditeto označujeta nekako dva pojma, ki se prekrivata pri prevodu besede commodity: to je po eni strani dobrina-blago, po drugi pa udobnost-ugodje. V našem kontekstu je poudarek na drugem prevodu.*

⁹ *Lahko jo razumemo tudi kot simbolno produkcijo, tisto, ki prihaja z medijem jezika, govornice in zapisa. V njenem okviru je tako produkcija 'resna kulturna', medijska produkcija, pa tudi vse bolj uveljavljena produkcija na polju informatike.*

¹⁰ *Pri kritiki te vrste je potrebno ločiti med tisto, ki je zgolj orodje ohranjanja položaja elite in tisto, ki zmora realno teoretsko refleksijo učinkov množične kulture.*

po Benjaminovem mnenju emancipatorični potencial. Uteleshajo ga umetniške prakse radikalnih avantgard in, kar je pomembno za naš okvir, pojav popularne kulture. Popularna kultura s svojo industrializacijo – ki jo omogočajo ravno novi reproduktivni postopki – postane množična kultura. V takšnem položaju postane ta kultura in umetnost vsesplošno dostopni takorekoč vsakomur in povsod. Radio, knjige, časopisi, gramofonske plošče, televizija in drugi mediji, ki omogočajo nebiti prisoten na samem mestu dogajanja umetniškega spektakla, kljub temu lahko zadovoljijo potrebo po njegovi potrošnji. V času moderne se tako vzpostavijo razmere, ki svoji osnovni logiki odražajo t.i. komodificirano kulturo.

Enega ključnih razlogov za nadaljnji proces komodifikacije lahko najdemo v vse večji *domestifikaciji* ('privatizaciji') kulturne konzumpcije (Crook... 1992, 66). Razvoj novih komunikacijskih tehnologij¹¹, računalništva in drugih elektronskih medijev, omogoči, da se dogodki z neverjetno hitrostjo oziroma virtualno istočasno dogajajo na več mestih hkrati. Še več, mesto in čas dogodka lahko izberemo arbitrarno. To omogočajo sateliti, televizija, različne vrste video in avdio rekorderjev, računalniki, planetarno telefonsko omrežje in pa seveda nov, globalni "imperativ", *internet*¹².

Premestitev kulturnega dogodka v privatno okolje gospodinjstva, družine in kabineta usodno zaznamuje odnos do *branja 'kulturnega' teksta* oziroma kulture same. Posredniki, ki vstopijo med avtentičnost kulturnega dogodka in njegovega potrošnika, so mediji. Kulturna potrošnja postane medijsko posredovana, to pa določa tudi vsebino in obliko dogodka. Postmoderno kulturo, njeno vsebino in obliko oblikujejo v veliki meri mediji.

Množična kultura

Kulturne spremembe in neustavljivi prodor množične kulture tako povzročijo tudi velike premike v odnosu do nekaterih osnovnih vrednot kot torišča kulturne ali pa kar duhovne substance kate rekoli družbene skupnosti. Masovna proizvodnja in vse večje trženje kulturne produkcije na ta način delujeta destabilizirajoče tudi na nacionalne kulture. Množična kultura je nekakšna globalna kultura, ki v odnosu do specifičnih kultur lahko deluje kot tuja kultura. Še posebej, če jo sooči-

¹¹ Nedvomno je eden ključnih temeljev za nastanek nove socialne in kulturne konstelacije v revolucionarnem razvoju komunikacijskih tehnologij. Avtorji govorijo o "krčenju prostora, časovno-prostorski zgostitvi". Premagovanje fizično-prostorskega in časovnega okvira, ki ga omogoča razvoj satelitskega prenosa informacij, takorekoč izniči stroške vseh vrst globalne komunikacije. V takšnih pogojih neslutnih možnosti se pretok in količina informacij močno intenzivirata.

¹² Tu se stvari še ne končajo. Razpravo bi lahko nadaljevali v smeri simulacije in hipersimulacije, ki nakazujeta možnost, da realni dogodek pravzaprav sploh ni več potreben. Realen neobstoj dogodka nas ne omejuje, da ne bi mogli imeti simuliranega dogodka. Virtualnost dogodka - ki ga v splošnem omejuje zgolj želja, potreba ali domišljija - pa je zadovoljivo nadomestilo za njegovo realno odsotnost. Spomnimo se le razvoja t.i. Virtualne realnosti, digitaliziranega prostora, objektov in zvokov, tako na trgu zabavne elektronike, kot npr. na trgu prostorske simulacije v arhitekturi. Po drugi strani pa se zdi, da za nadomestilo realnosti zadostujejo že sami klasični mediji (npr. Hollywood kot največja tovarna sanj in simulator realnosti).

mo s togimi nepropustnimi nacionalnimi kulturami. Množična kultura implicitno vsiljuje individualizacijo subjekta kulturne potrošnje – od (socialne) skupine do posameznika. Poskuša odpreti tisti tržni prostor, ki ga skrivajo individualni stili, subjektivne estetske predstave, želje in potrebe ter vse, kar sledi posameznikove-mu okusu. Skozi množično kulturo se na novo determinira *vrednostno* konfiguracijo o t.i. visokih in nizkih kulturah. Pravzaprav eliminira njuno dotedanjo hierarhično razmerje. Eden poglobitnih učinkov širjenja množične kulture je brisanje mej med izbrano, visoko kulturo stila in okusa ter 'ne-kulturo' množice in njenih popularnih praks. Lahko bi celo rekli, da je s svojo vlogo uspela inkorporirati tako višje kot nižje segmente kulturne hierarhije. Kot bi dejal Featherstone, gre za "kolaps hierarhičnega razlikovanja med visoko in množično/popularno kulturo; za stilistično mešanje, ki favorizira eklekticizem in prelivanje kodov, pastiš, ironijo, igrivost in povečevanje površine 'negloboke' kulture; za zaton izvirnosti, genialnosti umetniških ustvarjalcev." (Featherstone, v: Crook, Pakulski, Waters 1992, 177)

Konstituiranje socialne identitete in pogoji razvite individualizacije

Novonastala kulturna konstelacija usodno zaznamuje tudi tisto sfero družbenega, ki je običajno domena stratifikacijskih teorij vseh vrst. Razmere, ki na novo definirajo prepoznavnost družbene skupine, po novih kriterijih in vsebinah izhajajo iz tistih pogojev, ki določajo identiteto. Pa naj gre za identiteto posameznika ali družbene skupine – tudi skupine kot stratuma ali celo razreda. Kulturne spremembe povzročijo, da se v temeljih spremeni tudi potek konstituiranja posameznikove socialne in kulturne identitete, neke vrste posameznikove sekundarne socializacije¹³. Lahko rečemo, da se redefinira sam pojem identitete. Spremembe zadnjih desetletij ustvarjajo pogoje, ki kličejo po spremembah v teoretsko referenčnem okviru in konceptih, ki se tičejo obravnave identitet, socializacije in individualizacije. Sociologija zadnjih desetih let ponuja vrsto natančnih analiz in raziskav, ki odsevajo srž sprememb. Nekateri jih imenujejo *categorical shift* (Beck), drugi spet *cultural shift* (Ingelhart) ipd, pri tem da vsi v temelju merijo na sociokulturne spremembe, ki se dogajajo v odnosu med posameznikom in družbo oziroma družbenimi skupinami.

Okoliščine, ki določajo posameznikovo identiteto – kot socialno usodo – niso več tradicija, objektivna danost, danost neposredne okolice ali socialni izvor posameznika. Njegova *socialna usoda* ¹⁴ je v veliki meri posledica zavestne izbire – procesa racionalne selekcije. Posameznik ni več togo vezan na apriorne socialne okoliščine, svoje neposredne dejanskosti, marveč v skladu s svojimi predstavami, željami in potrebami določa svojo perspektivo. Na ta način aktivno, s preferenčni-

¹³ Sekundaren proces določa npr. količino kulturnega kapitala, ki lahko velja kot eden ključnih pogojev vertikalne mobilnosti v razvitih družbah.

¹⁴ Uporaba besede *usoda* se zdi na tem mestu bolj ustrezna, kot bi se zdelo na prvi pogled. Reč "prihodnost je zapisana v zvezdah", je v sodobnosti potrebno brati v smislu: prihodnost (posameznika) je odvisna od vrste njegovih odločitev. Beseda *usoda* dodatno konotira refleksijo in uravnavanje dogodkov v prihodnosti. Linijo teh dogodkov Beck označuje s pojmom biografija.

mi kriteriji, ustvarja svojo lastno mrežo in določa svoje komunikacijsko okolje – redefinira svojo lastno identiteto.

Organizacija posameznikove biografije poteka v medprostoru med standardnimi biografijami (tistimi, ki jih določajo institucije) in posameznikovimi željami oziroma njegovimi odločitvami. Torišče standardne biografije je delovno razmerje. Tu se kaže primer, kako so standardi, ki jih določajo institucije, lahko tudi hud omejitven faktor. Sistem socialnega zavarovanja je npr. neposredno vezan na plačano delo oziroma delovno razmerje. Če posameznik ne dobi zaposlitve, mu je kljub njegovi želji, odtegnjena tudi večina možnosti, ki jih (v okviru standardne biografije) nudi sistem socialnega zavarovanja. (Beck 1992, 134) Proces izbire in odločitev posameznikove "biografije" je oblika "samo-refleksivne" sestavljanke, ki poteka znotraj (prostorsko in časovno določenih) institucionalnih možnosti. V veliki meri se na nov način odpira pomembno poglavje o *odgovornosti sprejemanja odločitev*, ki določajo posameznikovo biografijo (usodo)¹⁵. Odločitve kot take ne le da so lahko sprejete, marveč jih na neki (časovni ali prostorski) točki celo moramo sprejeti. Negativne konsekvence ne izhajajo samo iz slabih ali nepravilnih odločitev, lahko so posledica zgolj ne-sprejetja odločitve. Odločitve zajemajo spekter možnosti, ki se v praksi kažejo kot izbira izobrazbe, poklica, zaposlitve, zakonskega stanu, števila otrok ipd., kar v nadaljevanju odpira možnosti in potrebo po nadaljnjih odločitvah, tistih, ki izhajajo iz posledic prvih.

Dvojnost individualizacije se kaže pravzaprav na vseh nivojih družbenega. Njeno zaokrožanje na mejah, ki jih postavljajo institucije, poteka očem nevidno in je nekakšen latentni stranki učinek. Beck navaja primere izobraževalnega sistema, trga delovne sile, politike ipd. Med bolj indikativnimi je primer televizije. Kako televizija "individualizira in standardizira" hkrati? Posameznika odtegne iz konverzijskega razmerja z bližnjimi, družino, drugimi posamezniki tradicionalne skupnosti, obenem pa mu nudi popolnoma isto – institucionalizirano televizijsko produkcijo konverzijskih razmerij. V tem smislu vsakega posameznega (osamljenega) gledalca strukturno izenačuje kot svojega naslovnika. Vsi so deležni iste vsebine (sporočila), čeprav med seboj ne komunicirajo. Avtorji govorijo izoliranemu množičnem občinstvu oziroma "standardizirani kolektivni eksistenci izoliranega množičnega samotarja" (Anders, v Beck 1992, 132). Ne le televizija, mediji nasploh zadovoljijo posameznikovo potrebo po individualnosti v obliki vsakodnevne standarda. Vsakemu ponudijo isto ob istem času. Lahko govorimo o nekakšni transkulturni medijski univerzalizaciji (standardizirani globalizaciji), ki jo nacionalne ali geopolitične meje vse težje zadržujejo.

Individualizacija, ki je v tem kontekstu razumljena kot izoliranost v sferi privatnosti, ne pomeni hkrati tudi ločenosti od okolja. Beck (1992, 133) pravi, da se zunanost obrne navznoter in tako postane privatnost. Segmenti subjektu zunanje realnosti postanejo sestavni deli njegove privatnosti. Odločitve, ki so sprejete individualno, so na nek način odločitve, sprejete pred tem nekje drugje¹⁶. Bistvo razvi-

¹⁵ K temu lahko dodamo tudi vprašanje posameznikove kreativnosti, ki ravno tako lahko odpira ali zapira prostor družbenih možnosti.

¹⁶ Tipičen primer je npr. transport. Posameznik resda sam določi čas in mesto potovanja, vendar je pred tem že določen nek vozni red, ki je izhodišče njegove odločitve.

tih, modernih družb je seveda v tem, da 'pred tem sprejete odločitve' omogočajo dejansko takšno število *naknadnih* posameznikovih možnosti, da je končna izbira percepirana kot resnično individualna.

Mesto subjekta oziroma stanje njegove individualnosti se po Beckovem mnenju nahaja nekje med sistemom in življenjskim svetom (okoljem). Subjektov prostor je omejen ali vselej skorajda neskončen. Njegov Jaz je v množici osamljen, a *odgovoren za svoje mesto in podobo sebe*. Če je v predmoderni veljalo, da je posameznikov neuspeh ali nesreča slej ko prej posledica slabe usode, ki so mu jo namenile višje sile, je v moderni iskanje vzroka neuspeha merilo na sistem – posameznik je globlje vzroke lastne zapostavljenosti pripisoval rigidnosti družbenih norm in splošni nepravilni ureditvi družbe. Postmoderna označuje premik v polje individualne odgovornosti. Ovire in prepreke v veliki meri obstajajo znotraj posameznika. Tisto, kar prepreči uresničitev njegove želje, je red odločitev v njegovi biografski zgodbi. Pogoji možnosti navajajo k odločitvam, ki lahko veljajo kot poskusi tvegane igre. Naslov Beckovega dela *Risk Society* je v tem smislu pomenljiv. Ravno tako Wilkejeva knjiga *Sistemska teorija razvitih družb* (1993), povdarja nivo rizika, kot ključnega dejavnika razvitih sistemov. Tveganje kot sestavina razvoja predstavlja nujno ceno, ki jo družba mora plačati, če vztraja na povečevanju kompleksnosti. To, da ni več referencialnega, integralnega sistema, ki bi uspel totalizirati delovanje subsystemov, pomeni (Wilke 1993), da ni sistema, ki bi prevzel odgovornost za odločitev posameznika ali subsystema, oziroma bi njegovo odločitev legitimiziral (denimo v primeru, ko se je iskazalo, da odločitev ni bila prava). Posameznikova biografija je skozi red in izbiro vselej na spolzkih tleh. V okolju številnih možnosti, kjer vlada nujnost in tukajšnjih odločitev, se ustvarijo pogoji, ko je posameznik vselej v bližini ali na robu nekakšnega tveganja. Odločitve so lahko prepozne, prenagle, preambiciozne, preskromne. Družbena blazina, ki naj blaži posledice spodletelih biografij, pa je z zatonom države blaginje vse tanjša. Zdi se, da bi v perspektivi sprememb in razvoju družbe prej moralo priti do premikov v načinu ravnanja – v smislu reflektivnih¹⁷ ravnanj, kot pa bi lahko pričakovali ponovno uveljavitev ali nadaljnji obstoj države blaginje.

Nove oblike družbene identitete

Ker izbira in odločitve v temelju definirajo oziroma spreminjajo podobo posameznika v sodobni družbi, s tem določajo tako njegovo individualno kot socialno identiteto. Tisto, kar je subjektovo zunanje. Psihoanalitična teorija bi to imenovala *Nadjaz* (instanci zakona, etike) in *Ideal-jaz* (instanci želje in poistovetenja)¹⁸. Z drugimi besedami, družbeno mesto posameznika izhaja iz njegove individualizirane, ponotranjene zunanosti oziroma delov zunanosti. Pri čemer so elementi zunanosti nivo institucij, ki deluje dvojno: obenem kot generatorji individua-

¹⁷ Refleksivnost je, opozarja Beck, splošna značilnost razvitih družb. V okviru pomena samozamevanja in samoopazovanja je podobna Luhmanovi predpostavki o sistemski avtopoesis.

¹⁸ Glej npr. Žižek (1982).

lizacije in nosilci standardizacije. V obdobju institucionalizirane individualnosti lahko posameznik zmanjša pomen svojega socialnega izvora - družinskega in statusnega, ju potisne v ozadje in v smislu determinant svoje biografije deluje refleksivno. Na tem mestu lahko pritrdimo Beckovi ugotovitvi, da družbenost ne izhaja več iz zavezujočih oblik kolektivne zavesti kakršne koli družbene enote - npr. razreda, statusnih skupin ali družine, marveč "sam posameznik postane reprodukcijska enota družbenega znotraj življenjskega sveta". Ljudje z enakim ali podobnim socialnim ozadjem lahko ali celo morajo sestaviti povsem drugačne biografije. Njihovi življenjski stili, mreže komunikacij, izgled, politični in vrednotni nazor, skratka njihove socialne identitete, so med seboj dobresedno neprepoznave. Sklep o socialnem pozicioniranju skupine ali posameznika na družbeni lestvici, s tem da bi poznali zgolj njegovo socialno ozadje, je skorajda že metodološka napaka. Vse kaže, da se bodo morali uveljaviti novi prijemi znotraj stratifikacijskih analiz. Takšni, ki bodo poleg osnovnih (klasičnih) socialnih kazalcev vse bolj upoštevali elemente, ki jih razkrivajo npr. teorija kulture, psihologija (tudi psihoanaliza), teorija potrošnje, medijev, stilov, okusov ipd.

To nas zopet vrača k izhodiščnemu vprašanju: kako strukturno zajeti družbeno razslojenost v pogojih visoke moderne? Identiteta družbenih skupin in posameznikov je onstran razrednih ali statusnih kolektivnih zavesti. Njene meje so neeksluzivne, relativne, premakljive in se celo prekrivajo med seboj. Če takšna predpostavka lahko velja kot izhodišče, relevantnost ponovnega razmisleka o tem, ali lahko elemente družbene strukture še obravnavamo s konceptom razreda oziroma splošno s hierarhičnimi koncepti družbene neenakosti. Tako analiza neenakosti kot analiza družbene strukture, stoji pred novim poglavjem.

Novo obravnavo družbene identitete lahko razumemo kot redefiniranje družbenih skupin glede na vrsto življenjskih praks in ne zgolj na (demografski) opis akterjev. Nemara je res, kot pravi Beck, da se z zatonom tradicionalnih oblik in pogojev življenja ne izničijo razredi kot taki, marveč se le-ti emancipirajo od omejevalnih kriterijev, ki določajo razrede. Družbena situacija sili k premiku od restriktivnega k elaboriranemu kodu, ko gre za stratifikacijske teorije. Kako pač drugače pojasniti nekonsistence in idejno (pa tudi ideološko) prekrivanje navidezno izključujočih se ravnanj oziroma družbenih skupin, ki lahko tvorijo "začasne koalicije", če za to obstaja poseben, konkreten interes. Nekdo, ki se lahko pridruži protestu lokanega prebivalsta proti hrupu zaradi zračnega prometa, je obenem član sindikata delavcev kovinske industrije, in na volitvah voli konzervativce. (Beck 1992, 101) Takšne "pragmatične alianse" ne kažejo samo konkretne posameznikove potrebe po preživetju, ampak potrjujejo samo naravo in moč individualizacije kot ključnega procesa na vseh poljih družbenega. Podobno je s problemom neenakosti. Njena hierarhična konceptualizacija ne more ustrezno prevesti pojavnih oblik oziroma same narave 'razvite' neenakosti. Kot na vseh drugih poljih, kjer se neustavljivo utrjuje individualizacija, se tudi neenakost redefinira kot "individualizacija socialnega tveganja". Tveganje v Beckovem pomenu postane torišče novih oblik konflikta. Družbeno tveganje - ki smo ga že opredelili kot tve-

ganje glede vrste odločitev in izbir - se kaže predvsem kot individualno tveganje¹⁹. Neenakost tako lahko operacionaliziramo kot količino, vrsto in percepcijo tveganja posameznika in jo tako lahko kvantificiramo.

Okvir novih družbenih identitet mogoče najbolje ponazarja vprašanje politične identitete (navazuje se na že omenjene *začasne alianse*, ki v parlamentarno strankarskem žargonu predstavljajo t.i. nenačelne koalicije) in vprašanje družbene mobilnosti.

Pojav nenačelnosti v polju politike predstavlja uveljavitev individualizacije - kot pragmatično racionalnega diskurza, ki meri na učinek na političnem trgu. Gre za pridobivanje političnega kapitala z realnim učinkom - z uresničitvijo zadanega socialnega, ekonomskega ali političnega projekta, ne glede na konsistentnost v nazorskih okvirih konkretnega političnega subjekta (npr. stranke). Takšno prakso potrjujejo na ravni individualnih političnih preferenc volitve v večini evropskih držav, kjer je vidna nekonsistentnost politične izbire glede na razredni oziroma socialno slojevski vzorec. Ta predpostavlja situacijo, ko družbena skupina kot sloj ali razred (v klasičnem razumevanju teh pojmov) na volitvah izbira tiste predstavnike, ki naj bi predstavljali idejno perspektivo določenega družbenega segmenta. Več novejših evropskih raziskav pri analizi volilnih izidov potrjuje neustreznost t.i. razrednega vzorca in predstavlja nekakšno 'neujemljivost' volilnih izbir. Kaže se, da ta 'neujemljivost' (arbitrarnost, nedoslednost) narašča v zadnjih desetletjih - nekako tako, kot narašča stopnja družbene diferenciacije razvitih sistemov. Vsekakor ne gre za slučajne ali posebne zgodovinske okoliščine, po katerih se bodo sčasoma stvari zopet vrnila na svoje mesto, marveč za pogoje, ki takšna ravnanja postavljajo v okvir splošnih kulturnih sprememb. Omenjeni politični bricolage, ki predstavlja hiperracionaliziranost nazorov in pomeni popolno uveljavitev načel praktičnega učinka (imeti korist; materialni, simbolni, kulturni, ali politični profit), bi v tem smislu lahko imeli za kulturno pridobitev. Lahko rečemo, da se s trendom individualizacije povečuje možnost za uveljavitev tržnega pragmatizma v politiki, ki bi - v smislu razlogov onstran politike - lahko imel svoje pozitivne posledice²⁰.

Podobna logika velja glede mobilnosti. Koncept prestopanja med družbenimi ravnemi v obliki vertikalnih, hierarhičnih premikov je v sedanjih razmerah domača neuporabna. Mobilnost bi v pogojih razvitih diferenciranih družb prej lahko razumeli kot možnečasne ali stalne premike posameznikove identitete v več

¹⁹ Ker se socialno tveganje kaže predvsem kot individualno, osebno tveganje, sta socialni pritisk in nelagodje, ki ju sproža, psihološke narave. Beck navaja tipične psihoanalitične termine, ko ponazarja obliko socialne krize, ki jo povzroča tveganje: *nevroze, občutek krivde, tesnoba, osebno nezadovoljstvo ipd.* Pojem krize se tako direktno veže na pojem bolezni - socialna kriza je nekakšna oblika psihosocialne bolezni. V tem je nemara tudi razlog močnega revivala psihologije v družboslovju - Psychowelle. (Beck, 1992, 100).

²⁰ Jasno je, da ima nenačelnost lahko tudi drugo plat - golo pehanje za oblast. Omenba nenačelnosti na tem mestu meri izključno na nenačelnost kot pragmatizem. Takšna politična drža lahko marsikoga razočara, a zdi se, da bi to lahko predstavljalo pozitiven premik, še posebno, ko govorimo o slovenski politiki. Po drugi strani pa je paradoksalno, da o konstruktivni nenačelnosti lahko govorimo le v tistih družbenih okoliščinah, kjer obstaja trend k razviti individualizaciji, kar bi za Slovenijo zaenkrat težko trdili.

smeri²¹. Pogoji hipersimulacije (in njene percepcije) omogočajo prestopanje med nivoji, obenem pa celo hkratno bivanje na dveh različnih indentitetnih pozicijah. Ker je močno razvrednotena vloga lastnine in kapitala kot materialnega posedovanja in visoko afirmirana vloga simbolnega, kulturnega kapitala, nastanejo razmere, ko v družbi ne veljajo več 'fizikalni zakoni' materije, ampak zakoni označevalca – zakoni fikcije, želje, metafore, znaka. Mobilnost pomeni mobilno sestavljanje in samo ustvarjanje (fr. brikolaž) posameznikove identitete. Takšno pojmovanje se v temelju razlikuje od klasičnega razumevanja mobilnosti.

LITERATURA

- Baudrillard, Jean. 1981. *For a Critique of the Political Economy of the Sign*. Telos Press, St. Louis.
- Beck, Ulrich. 1992. *Risk Society*, Sage, London.
- Bourdieu Pierre. 1992. *Distinction: A Social critique of the judgement of taste*. Routledge, London, New York.
- Clark, T.N., Lipset, S.M. 1991. Are social classes dying?, *International Sociology*, Let. 6, št.4.
- Crompton, Rosemary. 1993. *Class and Stratification*, Cambridge.
- Croock, S., Pakulski, J., Waters, M. 1992. *Postmodernization, Change in Advanced Society*, Sage, London.
- Consumption, Identity and Style: Marketing, meanings and the packaging of pleasure, London-New York, Routledge, 1990.
- Featherstone, Mike. 1987. *Lifestyle and Consumer Culture*, *Theory Culture and Society* 4.
- Featherstone, Mike. 1987. *Leisure, symbolic power and the life course* *Theory Culture and Society* 4.
- Giddens Anthony. 1989. *Nova pravila sociološke metode*, *Studia humanitatis*, Škuc, FF, Ljubljana.
- Inglehart Ronald. 1990. *Cultural Shift in advanced industrial society*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey.
- Jameson, Frederic. 1992. *Postmodernizem – Kulturna logika poznega kapitalizma*, *Problemi-Razprave*, Ljubljana.
- Južnič, Stane. 1987. *Predavanja iz Antropologije*, FDV, Ljubljana.
- Klinar, Peter. 1979. *O življenjskem stilu na Slovenskem I, II.*, *TiP* 16, 1-2.
- Weber, Max. 1988. *Metodologija društvenih nauka*. Globus, Zagreb.
- Weber, Max. 1988. *Protestantska etika in duh kapitalizma*. Škuc, *Studia Humanitatis*, Ljubljana.
- Wilke, Helmut. 1993. *Sistemska teorija razvitih družb*. ZK, FDV, Ljubljana.
- Toš, Niko. 1988. *Metode družboslovnega raziskovanja*. DZS, Ljubljana.
- Žižek, Slavoj. 1982. *Zgodovina in nezavedno*. CZ., Ljubljana.

²¹Južnič (1987) bi dejal: posameznik ni samo tisto kar je, ampak tudi tisto, kar je lahko (kar je bil in bo).